

Alternativ arena for samfunnspsykologisk arbeid.

Eksempel fra arbeid for en ideell og allmennyttig organisasjon
for gjeldsofre: Gjeldsofferalliansen (GOA).

Alf Egil Johannessen
Telemark sentralsykehus, Skien
Psykiatrisk sjukehusklinikk

Innholdsfortegnelse

Innledning	2
Gjeldskrisen i Norge	6
Hva er GOA	9
Kort historikk11
Om selvhjelpsvirksomhet.12
Holdninger til gjeldsofre og forståelse av gjeldskrisen i Norge	15
Konsekvenser av å være gjeldskriserammert18
Tiltak på individ-, gruppe- og samfunnsnivå	23
Referanser28
Tabeller34

Innledning

Mitt engasjement i problemstillingen gjeldskrisen i Norge var opprinnelig av personlig karakter med utgangspunkt i den økonomiske krise som rammet min egen husholdning med to voksne og to barn omkring 1990, etter huskjøp i 1988. Offentlige myndigheter regnet med at ca. 10% av alle husholdninger i Norge hadde alvorlige betalingsproblemer på denne tiden. Det oppstod også for oss et økende misforhold mellom inntekt og behov for inntekt, noe som nødvendiggjorde jevnlige forhandlinger med kreditorene, i tillegg til forsøk på å øke inntekten og å redusere utgiftene. Vår egen gjeldskrise tok slutt ved utgangen av 1994, etter flytting sommeren 1993 til bedre betalt arbeid og betydelig lavere boutgifter, og salg av huset vårt høsten 1994, da prisnivået igjen var stigende. Uten det årelange samarbeid med hovedkreditor ville huset ha blitt solgt på tvangsauksjon. Da selvhjelpsorganisasjonen Gjeldsofferaksjonen (GOA) skulle etablere seg i Bergen våren 1992 fant jeg det naturlig å engasjere meg i denne nye organisasjonen som startet opp i Oslo høsten 1991, både for å kunne få tilgang på sosial støtte fra andre i samme situasjon, og å kunne være til hjelp for andre gjeldsofre med basis i de erfaringer min husholdning hadde gjort så langt. Gjennom dette engasjementet kunne jeg etter hvert ta i bruk min erfaring som psykolog, og arbeidet med grunnlag i både et klinisk psykologisk perspektiv og et samfunnspsykologisk perspektiv.

Mange gjeldsofre opplevde tap av sosialt nettverk (familie/venner) gjennom kritikk og avvisning, et forhold som bidro til sosial isolasjon. En kriserammet husholdningsøkonomi muliggjorde heller ikke utadrettet sosial aktivitet i særlig grad (kino, teater, fritids- og ferieaktivitet etc.), og mange familier prioriterte naturlig nok barnas fritidsmuligheter så langt det lot seg gjøre.

Angst knyttet til usikkerhet omkring fremtiden ble fremtredende for mange. Følelsen av å ikke kunne påvirke utfallet av situasjonen en var kommet i medførte gjerne utvikling av depressive symptomer i tillegg. Den kreditor som presset sterkest på fikk gjerne gjennomslag for sine krav, selv om fordringen ikke var pantesikret og dermed hadde lavere prioritet. Dette medførte igjen at andre kreditorer presset på fordi de ikke fikk innfridd sine fordringer, og skyldner kom inn i en vond og vanskelig sirkel. Det så ut til at slike forhold også fremmet utvikling av suicidalproblematikk hos en del gjeldsofre.

Min fremstilling har et kronologisk perspektiv, og veksler mellom fokus på samfunnsnivå og individ- og gruppenivå for å belyse hvordan endringer i samfunnsøkonomien påvirket enkeltindivider og grupper av individer sin livssituasjon under gjeldskrisen.

Grunnlaget for gjeldskrisen i Norge henger blant annet sammen med en politisk omlegging til en langt mindre restriktiv kredittpolitikk og store økninger i bankenes utlån i annen halvdel av 80-årene. Dette kombinert med et svært høyt rentenivå samt nødvendigheten av å sette lovfestet begrensning på publikums inntektsutvikling førte til alvorlige betalingsproblemer for omkring 10% av alle husholdninger i Norge.

Både myndigheter og publikum reagerte på dette, og mens politikerne laget lovverk (Gjeldsordningsloven) dannet gjeldsofrene sin egen selvhjelpsorganisasjon kalt Gjeldsofferaksjonen, senere Gjeldsofferalliansen (GOA).

GOA var en reaksjon på gjeldskrisen og de problemene dette medførte for mange fra folk som selv var kommet i gjeldskrise.

Selvhjelpsvirksomhet har etter hvert fått stor utbredelse i Norge, og utvikling av grupperinger innen den såkalte fjerde sektor har vært økende. Dette er organisasjoner der forholdet mellom medlemmene er preget av gjensidighet og likeverdighet, og der praktisk hjelp og sosial støtte er sentrale elementer i aktiviteten.

Offentlige myndigheter har siden 1995 bidratt til å stimulere, koordinere og videreutvikle frivillig innsats i Norge gjennom FRISAM, Frivillighetens samarbeidsorgan. GOA ble tatt opp som medlem av FRISAM sitt kontaktforum i 1996.

Publikums og politikeres holdninger til og forståelse av gjeldskrisen inneholdt i begynnelsen av 90-årene mange motsetninger. Publikum flest syntes å forstå gjeldskrisen ut fra et individualistisk perspektiv, mens de som var rammet så dette mer ut fra et strukturelt perspektiv. Disse motsetninger syntes å være påvirket av politisk tilhørighet.

En avvisende holdning kombinert med en individualistisk forståelse kunne gjerne føre til uheldige psykososiale konsekvenser av det å være gjeldsoffer.

Det ble derfor viktig å utvikle tiltak på individ-, gruppe og samfunnsnivå med basis i klinisk psykologi og samfunnspsykologi, der jeg som psykolog og medlem av GOA kunne være med og bidra til forebygging av utviklingen av slike uheldige psykososiale konsekvenser.

Ettervirkningene av gjeldskrisen i annen halvdel av 80-årene og begynnelsen av 90-årene er fortsatt en del av hverdagen for mange, og det finnes ennå mange husholdninger som ikke har fått hjelp fra offentlig myndighet til å løse sine gjeldsproblem fra dette tidsrommet. I tillegg skaper en ny utlånsbølge fra banker og andre kredittinstitusjoner i annen halvdel av 90-årene grunnlag for at nye husholdninger kan rammes av gjeldskrise, spesielt i tider med stigende rentenivå.

Vi ser at krav om lavere rente fremmes våren 1999 som en del av lønnskampen.

GOA har fortsatt sin eksistensberettigelse som en viktig del av den fjerde sektor, vel 7 år etter oppstarten.

Gjeldskrisen i Norge

Det som etter hvert ble til bankkrisen i Norge i annen halvdel av 80-årene, ble også til en gjeldskrise for private husholdninger og næringslivet. Denne krisen er en av de mest dramatiske økonomiske begivenheter siden 2.verdenskrig. Når den slo så sterkt inn både hos myndigheter og allmennhet, skyldtes det blant annet at landet ikke hadde opplevd en bankkrise siden 1920-årene og at svingningene i økonomien hadde vært beskjedne helt siden begynnelsen av 1950-årene. Slike kriser er et vel kjent fenomen i alle industriland i nyere tid, og det ligger i sakens natur at finansielle kriser ikke er forutsett (NOU 1992:30 Bankkrisen).

I september 1990 oppnevnte det daværende Familie- og Forbrukerdepartement, i samråd med Justisdepartementet, en arbeidsgruppe for utredning av tiltak for personer med betalingsvansker.

Første avsnitt av arbeidsgruppens mandat lyder: «Utlån til private hushold økte fra 100 milliarder kroner i 1978 til 450 milliarder kroner i 1988. Lånebeløpene er vesentlig høyere enn tidligere, både absolutt og i forhold til inntekten. Det

stilles store krav til familiens økonomiske planlegging og tilbakebetalingsevne. Et økende antall familier har fått betalingsproblemer og mange har kommet opp i et betydelig økonomisk uføre». (NOU 1991:16 Gjeldsordning for personer med betalingsvansker).

Lov om frivillig og tvungen gjeldsordning for privatpersoner (Gjeldsordningsloven), som ble sluttresultatet av denne utredningen, trådte i kraft 1.januar 1993 (Graver, 1993). Tilsvarende lover og gjeldskriseproblematikk finner vi også i en rekke andre land (Graver, 1990).

Omfanget av gjeldskrisen ble tidlig i 90-årene gjentatte ganger kartlagt av forskere fra Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO) og Institutt for Sosialforskning (INAS). Tall fra SIFO viser at i perioden 1990-94 hadde gjennomsnittlig 175.000 husholdninger i Norge alvorlige betalingsproblemer, dette omfatter vel 400.000 personer. Dette er familier som rapporterer at de av og til, ofte eller svært ofte ikke har penger til betale regninger, avdrag som forfaller eller lignende ved absolutt siste forfall. Dette utgjør omkring 10% av alle husholdningene i Norge (Poppe og Ramm, 1991; Poppe og Borgeraas, 1992; Gulbrandsen, 1991; Blix & Gulbrandsen, 1992, Blix & Gulbrandsen, 1993). Gjeldskrisen fikk således et betydelig omfang, og det apparat som myndighetene etablerte i forbindelse med

Gjeldsordningsloven har siden hen vist seg å ha for liten saksbehandlingskapasitet (Stortingets spørretime 08.05.1996), til tross for at antall søknader om å få åpnet gjeldsforhandlinger hele tiden har ligget lavere enn det myndighetene dimensjonerte det offentlige tilbud til å behandle pr. år.

Det er nå 6 år siden Gjeldsordningsloven trådte i kraft. Antallet åpne gjeldsforhandlinger i Namsretten viste en jevn stigning de 5 første årene, mens antallet åpninger i 1998 sank med 28% i forhold til året før. Dette kan skyldes at Namsmannen i Oslo, som behandler 20% av alle gjeldsordningssakene i Norge, i 1997 satte inn ekstra ressurser for å komme ajour med restanser.

De ca. 13000 åpne gjeldsforhandlinger i perioden 1993-1998 har en ujevn geografisk fordeling, med et visst tyngdepunkt i fylkene som omkranser Oslofjorden. I utgangspunktet la politikerne opp til å kunne behandle 10000 søknader pr. år, mens erfaring viste at disse sakene var langt mer arbeids- og tidkrevende enn forutsatt. Tabell 1 viser en rangert oversikt over antall åpne gjeldsforhandlinger pr. 1000 innbyggere pr. fylke i denne 6-årsperioden (Gjeldsofferalliansen, 1999).

Tabell 1 omtrent her

Tabell 2 viser antallet åpne gjeldsforhandlinger i perioden 1993-1998 pr. 1000 innbyggere i de større byene (Gjeldsofferalliansen, 1999).

Tabell 2 omtrent her

Med unntak av Bodø er byene i tabell 2 blant de 10 største byene (folketall) i Norge (Statistisk sentralbyrå, 1997). Den foreliggende oversikt viser at gjeldskrisen fikk sin største utbredning blant befolkningen i de 10 største byene i Norge, og i stor grad i fylkene som omkranser Oslofjorden.

Hva er GOA

GOA er en ideell og allmennyttig organisasjon hvis formål er å hjelpe gjeldsofre, sette søkelys på deres problemer og arbeide for å forbedre aktuelle lover. GOA kan forstås både som en selvhjelpsgruppe og en selvhjelpsorganisasjon når en ser på arbeidsformen, fra samtalegrupper og små nettverk til utadrettet sosialpolitisk virksomhet (Hjemdal, Nilsen & Seim, 1998).

Forfatteren har vært medlem av Gjeldsofferalliansen (GOA) siden 1992, og har arbeidet for organisasjonen i kraft av å være psykolog og gjeldskriserammet.

GOA arbeider og for å spre kunnskap om gjeldskrisens konsekvenser for samfunnet, på kort og på lang sikt. GOA er bl.a. høringsinstans for flere departementer. Offentlige myndigheter har siden 1995 bidratt til å stimulere, koordinere og videreutvikle frivillig innsats i Norge gjennom FRISAM, Frivillighetens samarbeidsorgan. I FRISAM sitt

kontaktforum deltar nå 26 organisasjoner, og GOA ble tatt opp som medlem i 1996.

GOA innledet i 1997 et samarbeid med fire andre selvhjelpsorganisasjoner om en utredning av selvhjelp og selvhjelpsorganisering i Norge støttet av forskningsmidler fra FRISAM. Prosjektet «Selvhjelpsutredningen '97» søker å kartlegge det som benevnes «den fjerde sektor», under faglig veiledning av Sissel Seim, som tidligere bl.a. har arbeidet ved Studiesenter for selvhjelp.

I tillegg arbeider GOA med et prosjekt kalt «Gjeldsofferbarn» med målgruppen barn/unge i alderen 14-20 år som er barn av gjeldsofre. Av praktiske grunner er prosjektet avgrenset til Oslo. Hensikten er å få kartlagt hvordan barn av gjeldsofre har mestret sin livssituasjon under foreldrenes gjeldskrise. Undertegnede er psykologfaglig konsulent for prosjektet.

Det skal nevnes at gjeldsordningsloven ikke har klare føringer mht. barns livsopphold under foreldrenes gjeldsordning.

Rokhaug sin diskusjon (1994) om gjeldsordningsloven i teori og praksis ble derfor et viktig utgangspunkt for mulig endring av rettspraksis på dette området.

Kort historikk

GOA ble dannet i 1991 etter privat initiativ fra et gjeldsoffer, som bl.a. resulterte i et radiointervju i NRK P2. En rekke mennesker i samme situasjon tok kontakt etter programmet, og i løpet av kort tid var organisasjonen etablert. Våren 1992 fikk organisasjonen presentert gjeldskriseproblematikken gjennom ulike media, og etter et program i NRK TV i serien «Antenne 10» mars 1992 tok over 2000 mennesker kontakt med NRK.

Et tiltak av stor betydning for gjeldsofrene var det private lovendringsforslag som GOA fremmet før loven ble endelig sluttbehandlet av Stortinget i juni 1992. GOA fikk der gjennomslag for to viktige formuleringer knyttet til bolig og tidligere næringsvirksomhet under den avsluttende politiske behandlingen av lovforslaget.

Organisasjonen hadde sitt første landsmøte i Trondheim høsten 1992, og skiftet navn til Gjeldsofferalliansen i 1996, 5 år etter at organisasjonen ble startet. GOA har hovedkontor i Oslo og har pr.dd. kontaktpersoner i 19 fylker fordelt på 70 kommuner.

Som landsdekkende organisasjon har GOA siden februar 1994 henvendt seg skriftlig til alle som har fått åpnet

gjeldsforhandlinger etter Gjeldsordningsloven, da navn og adresse kunngjøres i Norsk Lysingsblad.

På denne måten har GOA kunnet bidra med gode råd til enkeltpersoner rammet av gjeldskrise, og samtidig utviklet nettverket av kontaktpersoner i Norge. Slik har GOA søkt å etablere lokale sosiale nettverk for gjeldsofre, i tillegg til den støtten som hovedkontoret i Oslo har kunnet gi. Prosjektet Førstehjelp til gjeldsofre i samarbeid med FRISAM er GOA's største satsning nasjonalt (Scheldt, 1998). GOA er fra 1999 også tilgjengelig på Internett (<http://www.gjeldsoffer-alliansen.no>).

Om selvhjelpsvirksomhet

En rekke frivillige organisasjoner organiserer mennesker som ønsker å hjelpe andre mennesker som kan ha behov for ulike former for bistand.

Slike organisasjoner kalles gjerne den tredje sektor.

Det finnes også organisasjoner/grupper som organiserer mennesker som er «i samme situasjon», og som selv ønsker å få hjelp og å gi hjelp til andre, såkalte selvhjelpsgrupper eller selvhjelpsorganisasjoner.

Slike organisasjoner benevnes gjerne som «den fjerde sektor».

Det som bl.a. kjennetegner medlemmer av denne type organisasjoner er at forholdet mellom dem er preget av gjensidighet og likeverdighet. Ved å hjelpe andre kan en også selv bli hjulpet (Hjemdal, Nilsen & Seim, 1998).

I møtet med andre mennesker i samme situasjon fikk jeg som medlem av GOA støtte og praktisk hjelp til å mestre min egen situasjon, og jeg ble etter hvert stand til å la privatpersonen tre mer «i bakgrunnen» og kunne således ta i bruk min fagkunnskap som psykolog, både som hjelper i forhold til enkeltpersoner/familier og som observatør til de samfunnsprosesser som utviklet seg i tilknytning til gjeldskriseproblematikken.

Innen norsk psykologi fantes det imidlertid svært få arbeidere som omhandlet denne type individ- og samfunnsproblematikk.

Ilstad (1989) beskrev økonomisk stress som et misforhold mellom inntekt og behov for inntekt, og der det ikke var lett å supplere inntekten med tidligere sparing, lån og kreditt over en lenger tidsperiode. Dette er en god beskrivelse av å være i gjeldskrise.

Som faglig plattform for min psykologfaglige virksomhet i organisasjonen fant jeg samfunnspsykologi som den best dekkende. Ingebretsen & Ree (1979) beskriver perspektiver som er typiske for samfunnspsykologien. Disse kan oppsummeres slik:

- Fokus på samfunn og økologi.
- Vekt på forebygging av psykiske lidelser og andre livsproblemer.

- Opptatthet av mestring, vekst og kompetanse heller enn sykdom og mangler.
- Erkjennelse av at ingen enkelt profesjon har monopol på arbeid for samfunnsendring og samfunnsutvikling.
- En empirisk, forsøksorientert tilnærming til sosial intervensjon.

Samfunnspsykologiens målsetting er å komme bort fra en ensidig orientering mot feil og mangler og over til å legge mer vekt på kompetanse og ressurser, både på individ- og på samfunnsplan.

Tidlig intervensjon (kriseintervensjon), intervensjoner rettet mot større sosiale systemer og forebyggende arbeid er sentrale mål for samfunnspsykologien. Knoff (1987) definerer samfunnspsykologi som anvendelse av psykologiske ferdigheter og kunnskaper overfor samfunnsoppgaver. Formålet for samfunnspsykologisk arbeid er ifølge Knoff (1987) å realisere fellesgoder, og den praktiserende samfunnspsykolog kan medvirke i utforming av politisk-administrative beslutninger gjennom det å levere premisser, for eksempel i form av kunnskapsgrunnlag, eller gjennom å ta beslutninger basert på psykologisk kunnskap.

Som profesjonell fagperson og medlem av selvhjelpsgruppen var det og nødvendig å ha avklart rolle og funksjon.

Selvhjelpsgrupper er autonome, og profesjonelle kan ha negativ påvirkning på selvhjelpsgrupper (Orford, 1992). Jeg la derfor vekt på å fremstå som likeverdig medlem, og som de andre medlemmene hadde jeg spesielle kunnskaper og erfaringer som GOA kunne dra nytte av.

Holdninger til gjeldsofre og forståelse av gjeldskrisen i Norge.

I en undersøkelse av holdninger til lov om gjeldsordning for privatpersoner (Tufte, 1992) ble det funnet at publikum i stor grad hadde et komplekst bilde av hva som var årsakene til husholdningenes gjeldsproblemer. Eldre respondenter hadde strengere moralske vurderinger enn yngre respondenter. Et interessant funn var at i de grupper der gjeldsproblemer ikke var særlig aktuelt fant man størst utbredelse av holdninger knyttet til det å spekulere i gjeldsordningsloven!

Poppe og Borgeraas (1992) analyserte bl.a. ulike forklaringer på forekomsten av betalingsproblemene: den individualistiske og den strukturelle. Individualistiske forklaringer plasserer ansvaret for gjelds- og betalingsvansker i det enkelte husholdet; at egenskaper ved enkeltindivider er årsaken. De strukturelle forklaringene går ut på at gjelds- og betalingsproblemer er samfunnsskapte.

I sin analyse fant de at gjeldsproblemer og betalingsvansker først og fremst hadde sammenheng med de store økonomiske reformene som ble gjennomført på '80-tallet. De primære årsaksvariablene var således å finne både i samfunnsendringer som har ligget utenfor enkeltpersoners rekkevidde, og i det som kan kalles rimelige handlingsvalg foretatt på premisser som i etterkant viste seg å svikte. I forhold til dette virket individuelle egenskaper ved de gjeldskriserammede selv å ha sekundær betydning.

GOA drev fra starten av holdningsskapende virksomhet til fordel for gjeldsofre, da det viste seg at mange gjeldskriserammede også mistet sosial støtte fra familie, venner og andre.

Gjennom kontaktorganet «Gjeldsposten» som ble utgitt i 1992-1993 ble det mulig å gi informasjon og støtte til gjeldsofre gjennom slagordet "Stå fram-uten skam". GOA oppfordret til at "naturlig handlingslammelse ble til konstruktiv forbannelse gjennom GOA". På denne måten ønsket en å støtte gjeldsofre til å klare å gå fra en defensiv til en aktiv holdning.

Gjeldsposten ble bl.a. distribuert til sosialkontorer, offentlige bibliotek og andre relevante offentlige etater.

Gjennom dette kontaktorganet ble og det politiske miljø i Norge informert og utfordret. Av økonomiske grunner lot det seg ikke gjøre å fortsette denne informasjonsvirksomheten;

imidlertid har GOA gjennom sitt virke blitt godt etablert i forhold til ulike massemedia som dagspresse, TV og radio slik at GOA sine synspunkter på gjeldskriseproblematikk jevnlig har blitt fremmet for publikum. GOA har i løpet av 1998 igjen etablert et kontaktorgan til medlemmene, GOA-posten.

En av de større bankene tok allerede høsten 1993 til orde for at publikum måtte øke sitt private forbruk, en trend som har vært i tildels sterk utvikling etter at norsk økonomi ble betydelig styrket og rentene sank utover 90-tallet. GOA advarte allerede da gjennom avisinnlegg, uten at dette medførte noen betydelig samfunnsdebatt.

Våren 1997 tok GOA igjen til orde for å advare publikum mot store låneopptak; og vi så tildels sterke meningsbrytninger vedrørende bankenes utlånspraksis og Kreditttilsynets advarsler. Spesielt fordi mange av gjeldsofrene fra 80-tallet ennå ikke hadde fått bistand fra det hjelpeapparat som samfunnet etablerte 1.1.1993.

Mitt inntrykk er at myndigheter og media nå er betydelig flinkere enn i 80-årene mht. å gi publikum informasjon om farene ved for høye låneopptak, og at offentlige kontrollinstanser som Kredittilsynet nå følger nøye med på utviklingen.

I NOU 1992:30 «Bankkrisen» påpekes det at det var uheldig at bankkrisen inntraff på en tid da Kredittilsynet var lite

slagkraftig. I tillegg påvises det at norsk finanspolitikk hadde en tendens til å slepe etter i forhold til det situasjonen krevde, fordi Statistisk Sentralbyrå og Finansdepartementet brukte lang tid på å fange opp hva som faktisk skjedde.

Den mekanismen som etter min vurdering rammet altfor mange låntagere etter hvert blir uttrykt slik (side 95): «Det som syntes forsvarlig mens oppgangen ennå varte, fortoner seg som lettsindighet etter at omslaget var en realitet». Den moralske fordømmelse og personlige devaluering som mange vanlige låntagere var utsatt for når gjeldskrisen var et faktum kan neppe fortolkes på annet vis enn som ansvarsfraskrivning. Disse projiseringer har etter alt å dømme skapt mye unødvendig lidelse for enkeltpersoner og familier, og påført samfunnet betydelige kostnader.

Konsekvenser av å være gjeldskriserammet

Ilstad (1989) viste til at sosial støtte fra det sosiale eller personlige nettverket kunne redusere stress og helsemessige påkjenninger. Begrepet sosial støtte var derfor et godt utgangspunkt mht. å forstå hvilke tiltak og aktiviteter fra GOA sin side som kunne være til nytte for andre i samme situasjon.

Sosial støtte er en fellesnevner for begrepene emosjonell støtte, instrumentell støtte, informasjonsstøtte og vurderingsstøtte.

Mestring av økonomisk stress vil iflg. Ilstad kunne lettes gjennom å få sosial støtte fra andre personer. Et problem for mange gjeldsofre var imidlertid tap av sosialt og personlig nettverk gjennom arbeidsledighet, utstøting av familie mm. Dannelsen av nytt sosialt nettverk gjennom kontakt med GOA ble for mange et viktig grunnlag for arbeidet med å komme ut av gjeldskrisen.

Konsekvenser av gjeldskrise forsterkes hvis årsaken til betalingsproblemene er langvarig arbeidsledighet eller langvarig sykdom. I tillegg til de materielle konsekvenser oppleves også psykologiske konsekvenser, bl.a. depresjon og angst. Før gjeldsordningsloven trådte i kraft ble det rapportert fra et større sykehus om 3-5 selvmordsforsøk pr. mnd. grunnet økonomiske problem (Dagbladet, 14.10.1992).

I en omfattende finsk undersøkelse av alle selvmord i løpet av 1 år (Heikkinen et.al, 1992) ble det funnet at økonomisk stress var en betydelig årsaksfaktor til selvmord blant menn under 45 år. Det ble i denne undersøkelsen og referert til studier fra USA, Sverige og Hong Kong som viste at økonomisk stress hadde betydning som årsaksfaktor til selvmord.

Andre forfattere (Hessen, 1985; Underlid,1992) beskrev ulike konsekvenser av å være arbeidsledig , som ulike psykologiske reaksjonsformer, økonomiske problemer, sosial isolasjon mv.

Norsk psykologisk forskning generelt synes ellers i liten grad å ha engasjert seg i kartlegging og påvirkning av konsekvenser av større samfunnsendringer (arbeidsledighet, gjeldskrise) som direkte påvirket livskvaliteten til en betydelig andel av befolkningen i alle aldersgrupper. Dette kan imidlertid henge sammen både med hva som er faglige hovedretninger for norsk psykologisk forskning og med hva offentlige myndigheter bevilger forskningsmidler til.

Tufte (1992) fant bl.a. i sin undersøkelse at (sitat): «Folk med gjeldsproblemer er m.a.o. ikke en gruppe som er ansett å være legitimt støtteverdige i dagens velferdssamfunn. Men denne prosessen er i gang. Når forskning innen området gjentatte ganger påviser de strukturelle årsaker til gjeldskrisen, kan dette ses på som et skritt i retning av å definere gjeldsrammede som en støtteverdig gruppe.» Tufte så det derfor som sannsynlig at gjeldsofre etterhvert trådte frem som en gruppe med et visst støtteverd.

Gjennom TV, radio og aviser ble gjeldskriseproblematikken presentert for allmenheten , og i Ot.prp.nr.81 (1991-92) blir det klargjort at samfunnet hadde interesse av å

forebygge de menneskelige og sosiale konsekvenser av gjeldskrisen, for å unngå at gjeldsofrene ble permanente tilfeller i det sosiale hjelpeapparat.

En finsk undersøkelse (Viinamäki et.al., 1993) viste at manglende sosial støtte var assosiert med dårligere psykisk helse hos arbeidsledige. Kombinasjonen dårlig økonomi og mangelfull sosial støtte forverret psykisk helsetilstand ytterligere.

Innen norsk helsepolitikk så vi avskygninger av dette fenomenet som en endring i sykemeldingsgrunnlag; sykmelding pga. økonomiske problemer ble ikke lenger mulig. Dette tyder på at omfanget av helseproblem knyttet til gjeldskrise kan ha vært betydelig, uten at dette avstedkom noen større samfunnsdebatt.

Andre utenlandske studier, f.eks. Elder & Caspi (1988), Elder et.al. (1992), Weigel (1988), Conger , Conger et.al. (1992) fokuserer bl.a. på hva som skjer i familier under økonomisk stress , bl.a. med tanke på forebyggende tiltak fra samfunnets side.

Vi har idag fortsatt liten kunnskap om de psykososiale konsekvensene av gjeldskrisen i Norge og om hvilken tiltakskjede som best forebygger en uheldig psykososial utvikling hos de som ble/er rammet. Saari og Granamo (1994)

gjorde derfor et pionerarbeid i nasjonal sammenheng med sin hovedoppgave i psykologi om familier rammet av gjeldskrise.

Psykologisk fakultet ved Universitetet i Bergen satte og gjeldskriseproblematikken på dagsorden januar 1993 da psykologi studentene ved avsluttende eksamen skulle besvare denne oppgaven: En familie med mindreårige barn er rammet av gjeldskrise. Hvordan virker dette inn på familien og familiemedlemmene? Drøft behandlingssimplikasjonene.

I St.meld.nr.37 (1992-93) og i Innst. S. nr. 118 (1993-94) om utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid settes det blant annet fokus på at arbeidsledighet og gjeldskrise bidrar til å øke omfanget av psykososiale problemer.

Psykososiale problemer er i meldingen definert som bl.a. ensomhets- og isolasjonsproblemer, mobbing, omsorgssvikt og mishandling, rusproblemer, spiseforstyrrelser, selvmord og selvmordsforsøk.

Befolkningsstrategien er å fremme helse gjennom gode levekår. Det vises til at det er sterk sammenheng mellom lav inntekt og overhyppighet av medisinske og sosiale problemer, og stortingsmeldingen sier og at «ny-fattigdom» er ett av de mest grunnleggende problemene vi må gjøre noe med i tiden som kommer. Løsninger på denne utfordringen er i hovedsak et politisk spørsmål.

Organisasjoner som GOA vil kunne være med som premissleverandør i debatten om hvordan slike problem kan forstås og hvordan de kan løses.

Jeg er imidlertid av den oppfatning at vi og trenger forskning innen en rekke samfunnsfaglige disipliner for å kunne utvikle forebyggende strategier på gruppe- og individnivå, da jeg anser «ny-fattigdom» som å ha mange og sammensatte årsaker.

Tiltak på individ-, gruppe- og samfunnsnivå

Jeg har i denne fremstillingen av tiltak lagt vekt på beskrivelse av ulike tiltak. Jeg kan imidlertid ikke legge frem en objektiv evaluering av effekten av mitt psykologfaglige bidrag til GOA, da tiltakene ikke ble utviklet med tanke på videre evaluering.

Etter hvert ble det aktuelt for meg å bruke min psykologiske kunnskap og erfaring i arbeidet med bl.a. å påvirke samfunnets negative holdninger til gjeldsofre på en slik måte at det enkelte gjeldsoffer ikke skulle bli altfor hardt rammet av avvisning og devaluering.

Dette ble gjort gjennom avisinnlegg, radio- og TV-intervjuer. Slogordet «Stå fram uten skam» ble av sentral betydning i de første årene etter at GOA var etablert. Ved å gi gjeldskrisen et personlig ansikt og et personlig innhold kunne man som gjeldsoffer formidle årsaker til og virkninger av økonomisk

stress, og sette fokus på strukturelle forklaringer på gjeldskrisen (Poppe & Borgeraas, 1992).

I Bergen deltok jeg i etableringen av et selvhjelps-senter for gjeldsofre våren 1992. Et av tilbudene var mulighet for gratis samtale med psykolog, i tillegg til rådgivning og annen praktisk hjelp. Mange som kontaktet GOA fremsto som deprimerte og enkelte presenterte suicidale tanker.

I rapporten Nasjonalt program for forebygging av selvmord i Norge (Ekeberg, 1992), fokuseres det bl.a. på økonomiske problemer som en utløsende faktor .

Ekeberg refererte i sin rapport til at i selvmordssammenheng er det spesielt viktig å være oppmerksom på tapsforhold, slik som tap av mennesker som sto nær, arbeid, anseelse, helse, økonomi og sosialt nettverk.

GOA begynte umiddelbart å arbeide etter de retningslinjer som var trukket opp i utvalgets rapport etter at den var avlevert juni 1992. Som psykolog kunne jeg bidra med konsultasjon/kurs til frivillige i GOA som var telefonvakt, i tillegg til direkte klientarbeid samt kriseintervensjonsberedskap på døgnbasis ved behov.

I samarbeid med psykiatrisk legevakt i Bergen ble det etter hvert mulig å få gitt rask hjelp til gjeldsofre som var i

suicidal krise, da det ble gitt anledning til å henvise direkte til spesialist i psykiatri uten å måtte gå om almenlege.

I forbindelse med en landsdekkende markedsføringskampanje høsten 1992 for personsøkere med tekst ble det benyttet et suicidal tema både i tekst og bilde, med konkurs som årsak. Med grunnlag i nyere forskning omkring utløsende årsaker til selvmord (Retterstøl, 1990) tok jeg derfor umiddelbart kontakt med Sosial- og Helsedepartementet, aktuell avis, aktuelt reklamebyrå, samt det firma som solgte personsøkere.

I samarbeid med Helsedirektoratet ble den offisielle reaksjonen presentert i Bergensavisen. Reklamekampanjen ble stoppet av Forbrukerombudet.

Sosial støtte fra GOA har etter min vurdering bidratt til å forebygge suicidal utvikling hos mange gjeldsofre, og har i konkrete tilfeller forhindre dette fra å skje.

Som et ledd i utviklingen av tiltak rettet mot egen mestring av gjeldskrise utarbeidet jeg en programskisse for TV 2 basert på sosial læringsteori (modell-læring) som viste et gjeldsoffer underveis i prosessen til mestring av sine problemer, fra erkjennelsen av gjeldsproblemet til møtet med Namsmannen og søknad om gjeldsordning. Dette programmet ble

produsert som en dokumentar i samarbeid med GOA Oslo og deretter vist på TV 2.

GOA har siden oppstarten drevet rådgivningsvirksomhet overfor gjeldsofre på ideell basis, bl.a. ved å forberede søknader om åpning av gjeldsforhandlinger, bistand i retten osv. I denne rådgivningsprosessen har GOA fokusert på instrumentell støtte og informasjonsstøtte kombinert med vurderingsstøtte og emosjonell støtte.

Fra medio 1993 arbeidet jeg en periode som kontaktperson for GOA i Vestfold, primært i forhold til gjeldsrådgivning og bistand med søknader om åpning av gjeldsforhandlinger. Psykologfaglig virksomhet var det og etterspørsel etter, som jeg utførte med støtte i Etiske prinsipper for nordiske psykologer. Når jeg arbeidet som gjeldsrådgiver og når jeg arbeidet som psykolog var til enhver tid klargjort for klienten.

Da GOA etter hvert hadde blitt høringsinstans for en rekke departementer ble jeg forespurt om å skrive GOA sin høringsuttalelse vedr. Levekårsundersøkelsen (NOU 1993:17). Uttalelsen satte fokus på metodekritikk knyttet til kartlegging av gjeldskriseproblematikk, for å fremme et mer nyansert syn på gjeldskrise som levekårsproblem. Denne kritikken ble referert i St. meld. nr. 1 (1993-94).

Med kunnskaper i statistikk begynte jeg å registrere og systematisere data om hvem som fikk åpnet gjeldsforhandlinger fra starten av i 1993. Da alle åpnete gjeldsforhandlinger ble kunngjort i Norsk Lysingsblad hadde jeg tilgang på en pålitelig datakilde. Disse demografiske data viste tidlig at mange innvandrere var representert, og at majoriteten var yngre mennesker født i perioden 1951-1960. Rapporten om gjeldsordningslovens første leveår (Poppe, 1994) viste at hovedtyngden av de som søkte gjeldsordning i Oslo var mellom 30 og 45 år, og 26% av disse hadde fremmedkulturell bakgrunn. Lave inntekter grunnet attføring eller arbeidsløshet var fremtredende. GOA i Oslo, Bergen og Akershus leverte også bidrag til denne rapporten i form av erfaringer med loven, spesielle juridiske problemstillinger mv. Arbeidet med registrering av åpnete gjeldsforhandlinger ble overtatt av GOA i 1994 da GOA begynte å henvende seg skriftlig til alle som fikk åpnet gjeldsforhandlinger, og har gjennom bl.a. kumulativ statistikk kontinuerlig gitt organisasjonen oversikt over utviklingen i samfunnets arbeid med å hjelpe gjeldsofrene.

De beskrevne tiltak har hatt som målgruppe både enkeltindivider, grupper av individer og samfunnsnivå. På individnivå har arbeidsformen vært kriseintervensjon og sekundærprevensjon. På gruppenivå og samfunnsnivå har og arbeidsformen vært sekundærprevensjon; imidlertid har GOA som organisasjon de senere år satt fokus på primærpreventive

tiltak (forebygge utvikling av ny gjeldskriseproblematikk).
Generell opplysningsvirksomhet og påvirkning av holdninger til
gjeldsofre har vært en viktig del av tiltakene.

Referanser

Blix, K.W. & Gulbrandsen, L. (1992). Norske familiers økonomiske levekår. Første rapport fra en intervjuundersøkelse høsten 1991. (INAS-NOTAT 1992:3). Oslo: Institutt for sosialforskning.

Blix, K.W.S. & Gulbrandsen, L. (1993). Norske husholdninger: bolig, gjeld og privat økonomi. Rapport fra en intervjuundersøkelse høsten 1992. (INAS-NOTAT 1993:1). Oslo, Institutt for sosialforskning.

Conger, R. D., Conger, K. J., Elder Jr., G. H., Lorenz, F. O., Simons, R. L. & Whitbeck, L. B. (1992). A Family Process Model of Economic Hardship and Adjustment of Early Adolescent Boys. Child Development, 63, 526-541.

Ekeberg, Ø. (1992). Nasjonalt program for forebyggelse av selvmord i Norge Oslo: Institutt for medisinske atferdsfag, UiO.

Elder Jr., G. H. & Caspi, A. (1988). Economic Stress in Lives: Developmental Perspectives. Journal of Social Issues, 44, 25-45.

Elder Jr., G. H., Conger, R. D., Foster, E. M., & Ardel, M. (1992). Families Under Economic Pressure. Journal of Family Issues, 13, 5-37.

Epstein, Y. M. & Babad, E. Y. (1982). Economic Stress: Notes on the Psychology of Inflation. Journal of Applied Social Psychology, 12, 85-99.

Gjeldsofferalliansen (1999). GOA-posten, 1, 4.

Graver, H. P. (1990). Sosiale rettigheter i gjeldsforhold. Håndbok i gjeldsrådgivning. Oslo: Tano.

Graver, H. P. (1993). Gjeldsordningsloven med kommentarer. Oslo:Tano.

Gulbrandsen, L. (1991). Fra forbruksfest til gjeldskrise? Utviklingstrekk i norske husholdningers økonomi i andre halvdel av 1980-tallet (INAS-rapport 1991:9). Oslo: Institutt for sosialforskning.

Heikkinen, M., Aro, H. & Lönnqvist, J. ((1992). The partners' views on precipitant stressors in suicide. Acta Psychiatrica Scandinavia, 85, 380-384.

Hessen, E. (1985). Psykiske reaksjoner på arbeidsløshet. Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 22, 359-364.

Hjemdal, O.K., Nilsen, S. & Seim, S. (1998). Selvhjelp. Kunsten å løfte seg etter håret. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Knoff, R. H. (1987). Finnes det en praktisk samfunnspsykologi? I Myklebust, J. P. & Ommundsen, R. (Eds.), Psykologprofesjonen mot år 2000. Helsepsykologi, samfunnspsykologi og internasjonale perspektiver (ss.218-224). Bergen: Universitetsforlaget.

Ilstad, S. (1989). Økonomisk stress hos familier: Årsaker, virkninger og mestring. Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 26, 238-244.

Ingebretsen, R. & Ree, B. (1979). Samfunnspsykologi - en alternativ psykologrolle? Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 16, 167-174.

Innst. S. nr. 118 (1993-94). Innstilling fra sosialkomiteen om utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid.

(St.meld. nr. 37 for 1992-93). Oslo: Sosialkomiteen.

Norges offentlige utredninger. (1991). Gjeldsordning for personer med betalingsvansker (NOU 1991:16). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Seksjon Statens trykning.

Norges offentlige utredninger. (1992). Bankkrisen (NOU 1992:30). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Seksjon Statens trykning.

Norges offentlige utredninger. (1993). Levekår i Norge. Er graset grønt for alle? (NOU 1993:17). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Seksjon Statens trykning.

Orford, J. (1992). Community Psychology. Theory and Practice. Chichester: John Wiley & Sons.

Ot.prp. nr. 81 (1992-92). Om lov om frivillig og tvungen gjeldsordning for privatpersoner (gjeldsordningsloven). Oslo: Barne- og familiedepartementet.

Poppe, C. & Ramm, J.S. (1991). Hurtigstatistikk for husholdsøkonomi 1991 (Arbeidsrapport nr.8-1991). Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.

Poppe, C. & Borgeraas, E. (1992). Økonomisk rådgivning overfor personer med betalingsvansker (Rapport nr.1-1992). Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.

Poppe, C. (1994). Gjeldsordningslovens første leveår. (Rapport nr. 1-1994). Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.

Retterstøl, N. (1990). Selv mord. Oslo: Universitetsforlaget.

Rokhaug, E. (1994). Gjeldsordningsloven i teori og praksis. Oslo: Forbrukerrådet.

Saari, T. & Granamo, I. L. (1994). Familier rammet av gjeldskrise. En empirisk undersøkelse av familiemedlemmers reaksjoner og tilpasning til økonomisk stress. Hovedoppgave. Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.

Scheldt, B. (1998). Førstehjelp til gjeldsofre. Oslo: Gjeldsoffer-Alliansen.

Statistisk sentralbyrå (1997). Statistisk årbok 1997. Oslo: ad Notam Gyldendal forlag.

St.meld. nr. 37 (1992-93). Utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid. Oslo: Sosialdepartementet.

St. meld. nr. 1 (1993-94). Nasjonalbudsjettet 1994. Oslo:
Finansdepartementet.

Tufte, P. A. (1992). Holdninger til lov om gjeldsordning for
privatpersoner (Arbeidsrapport nr. 3, 1992). Lysaker: Statens
institutt for forbruksforskning,

Underlid, K. (1992). Arbeidslaus. Oslo: Det Norske Samlaget.

Viinamäki, H., Koskela, K., Niskanen, L. & Arnkill, R. (1993).
Social support in relation to mental well-being among the
unemployed. A factory closure study in Finland. Nordic Journal
of Psychiatry, 47, 195-201.

Weigel, R. R. (1988). Coping with Economic Stress:
Implications for Helping Professionals. Lifestyles: Family and
Economic Issues, 9, 367-382.

Tabell 1

Fylke	Antall saker	Pr.1000 innbyggere
Oslo	2388	4,8
Hordaland	1719	4,0
Sør-Trøndelag	904	3,5
Østfold	804	3,3
Buskerud	760	3,3
Vestfold	682	3,3
Akershus	1287	2,8
Hedmark	492	2,6
Aust-Agder	268	2,6
Telemark	399	2,4
Troms	361	2,4
Oppland	422	2,3
Nordland	501	2,1
Nord-Trøndelag	261	2,1
Rogaland	708	1,9
Finnmark	139	1,9
Vest-Agder	259	1,7
Møre og Romsdal	351	1,5
Sogn og Fjordane	119	1,1

Tabell 2

<u>By</u>	<u>Antall saker</u>	<u>Pr. 1000 innbyggere</u>
<u>Bergen</u>	1364	6,1
<u>Drammen</u>	264	5,0
<u>Trondheim</u>	709	4,9
<u>Oslo</u>	2388	4,8
<u>Sarpsborg</u>	194	4,2
<u>Bodø</u>	136	3,4
<u>Stavanger</u>	251	2,3
<u>Kristiansand</u>	126	1,8
<u>Tromsø</u>	161	1,1